

BİR HRİSTİYAN MEZHEBİ OLARAK ÜNİTERYANİZMDE TANRI ANLAYIŞI VE TESLİS ELEŞTİRİSİ

CONCEPT OF GOD AND CRITICISM OF THE TRINITY IN UNITARIANISM AS A
CHRISTIAN SECT

ABDULKADİR KIYAK

DOÇ. DR., İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

DİNLER TARİHİ ANA BİLİM DALI

ASSOC. PROF., İNÖNÜ UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY.

MALATYA, TÜRKİYE

abdulkadir.kiyak@inonu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0003-2399-8654>

YAKUP TAŞ

DR., İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

DİNLER TARİHİ ANA BİLİM DALI

DR., İNÖNÜ UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

MALATYA, TÜRKİYE

jakubtas@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-1860-8845>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1369020>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

30 Eylül / September 2023

Kabul Tarihi / Accepted

25 Aralık / December 2023

Yayın Tarihi / Published

Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Aralık / December

Atıf / Cite as

Kiyak, Abdulkadir – Taş, Yakup, "Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Üniteryanizmde Tanrı Anlayışı ve Teslis Eleştirisi [Concept of God and Criticism of the Trinity in Unitarianism as a Christian Sect]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 10/2 (Aralık/ December 2023): 443-460.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

BİR HRİSTİYAN MEZHEBİ OLARAK ÜNİTERYANİZMDE TANRI ANLAYIŞI VE TESLİS ELEŞTİRİSİ*

Öz

Çalışmamızda Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren tartışma konusu olan teslis inancı ve teslis inancını kabul etmeyen Üniteryanizm mezhebinin teslise bakışı ele alınmıştır. Tarihi kökleri 325 İznik Konsiline dayandırılan, XVI. yüzyılda Polonya ve Transilvanya bölgesinde ortaya çıkmış olan Üniteryanizm teslis inancını reddeden tutumu ile dikkat çekici bir mezheptir. 325 İznik Konsilinde İsa'nın Tanrısal bir figür olarak kabul edilmesinden sonra 381 İstanbul Konsilinde Kutsal Ruh'un Tanrılığının kabul edilmiştir. Bu inanç sistemi teslis doktrini ile açıklanmıştır. Bu konsillerde kabul edilen kararlar daha sonra Ortodoksluk ve Protestanlık şeklinde büyük ayrılıklar olmasına rağmen tüm bu mezheplerde aynı şekilde kabul görmüştür. Yeni Ahit'te teslis ifadesi olmamasına rağmen teslis inancı Hristiyan iman ikrarında temel doktrindir. Kutsal Üçlüğün sırrının eşit ve farklı üç şahıs yalnız bir Tanrı'nın olduğu ifade edilir. Bu ifade anlaşılması zor bir ifadedir. Bir yandan eşit ve farklı üç şahıstan bir yandan da yalnız bir Tanrı'dan söz edilmesi konunun anlaşılmasının zorluğunu bize göstermektedir. Nitekim Hristiyanlar bu anlaşılması ve izah edilmesi zor konunun insan aklı ile değil "ilham" ile anlaşılması gerektiğini söylerler. Teslisin çok Tanrıcılık olduğu eleştirisine karşı Hristiyan dini otoriteleri üç farklı Tanrı'ya değil Tanrı'nın üç farklı tezahürüne iman ettikleri şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Hristiyanlar bu üç tezahürü Tanrı'nın maske giymiş hali olarak tasavvur ederler. Bu maskelerle Tanrı'nın üç rolü olduğu belirtilir. Teslisin ilk unsuru Baba'dır. Teslisin ikinci unsuru İsa Mesih, Hristiyan inancına göre Tanrı'nın Oğlu'dur. Tanrı ile İsa aynı cevherdendir. Teslis inancının üçüncü unsuru ise Kutsal Ruh'tur. Hristiyan inancına göre Kutsal Ruh, İsa'nın tüm faaliyetlerinde yanında olmuştur. Günümüzde de faaliyetlerine Kilise aracılığı ile devam etmektedir.

Katolik Hristiyan inanç sisteminde teslis inancına büyük önem atfedilmiş ve teslis inkâr edenlere yakarak öldürme dâhil büyük cezalar uygulanmıştır. Teslis inancı daha sonra ortaya çıkan Ortodoks ve Protestan Hristiyanlık tarafından da kabul görmüş bir doktrindir. Üniteryanizmin çıkış noktası olan teslis karşıtı görüşleri Hristiyanlığın doğması ve İsa'nın çarmıha gerilmesi ile başlamıştır. İznik Konsilinin toplanmasına neden olan Ariuşçu fikirler erken dönem Hristiyanlıkta oldukça yaygınlaşan bir görüş olmuş hatta Roma İmparatoru Konstantin döneminde (272-337) egemen mezhep olduğu yönünde bilgilere ulaşılmıştır. Bu görüşün yayılması ve Hristiyanlar arasında tartışmaların çıkması neticesinde Konstantin İznik Konsilinin toplanmasına karar vermiştir. Teslis karşıtı görüşler 325 İznik Konsili öncesi Arius ile yaygınlaşmış ancak İznik Konsilinde bu görüşler reddedilmiştir. Arius Kilise'den azledilmiş ve teslis karşıtı görüşler sapkın görüşler olarak kabul edilmiştir. Arius, İsa'nın Tanrı tarafından yaratılmış bir beşer olarak görmüş ve İsa'nın Tanrısal bir figür olduğunu kesin bir şekilde reddetmiştir. Arius'a göre ezeli olan tek varlık Tanrı'dır. Daha sonra verilen cezalar sebebiyle teslis karşıtı görüşlere çok fazla rastlanmamıştır. Orta Çağ boyunca Katolik Kilise'nin hem siyasi hem de dini bir güç olması sebebiyle tüm karşı görüşler baskı altına alınmıştır.

XVI. yüzyıl reform hareketleri ile teslis karşıtı görüşler tekrar ayyuka çıkmıştır. Michael Servetus, Faustus Socinus, John Biddle, George Blandrata ve Francis David gibi şahsiyetler teslis karşıtı görüşlere öncülük etmişlerdir. Servetus teslis karşıtı görüşlerin oluşmasında önderlik etmiş ve kendinden sonra gelen anti teslis görüşleri etkilemiştir.

* Bu çalışma; İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Yakup Taş tarafından Doç. Dr. Abdulkadir Kıyak danışmanlığında hazırlanmış olan, *Üniteryanler Üzerine Bir Araştırma (Transilvanya Kilisesi Örneğinde)* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Socinus özellikle Polonya'da teslis karşıtı görüşlerin yaygınlaşmasında önemli bir figür olmuştur. John Biddle İngiltere'de teslis karşıtı görüşlerin babası olarak görülmektedir. Blandrata ve David ise günümüzde de cemaatleri bulunan Transilvanya bölgesinde etkili olmuşlardır. Daha sonra Üniteryanizm özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde gelişim göstermiş ve tüm Üniteryenleri tek çatı altında toplayan Unitarian Universalist Association (Üniteryen Üiversalist Kurumu) isimli kuruluş burada kurulmuştur. Günümüzde en fazla Üniteryenin yaşadığı ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde William Ellery Channing ve Joseph Priestley etkili kişiler olmuşlardır. Farklı ülkelerde farklı kişilerin önderliğinde gelişim göstermiş olan Üniteryanizmin en önemli ortak noktası ise net bir tek Tanrı inancına sahip olmuş olmasıdır.

Tüm bu teslis karşıtı görüşler günümüz Üniteryanizm mezhebinin tarihi köklerini oluşturmaktadır. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve Romanya başta olmak üzere birçok ülkede yaşamlarına devam eden Üniteryenler tek Tanrı inancına vurgu yapmakta ve İsa'nın Tanrısal bir figür olduğunu reddetmektedirler. Üniteryenlere göre İsa çok önemli bir şahsiyet olmakla beraber asla Tanrı değildir. Kutsal Ruh'un da Tanrılığını reddeden Üniteryenlere göre Tanrı, dünyadaki faaliyetleri için herhangi bir aracıya ihtiyaç duymaz. Üniteryanizm bu anlamda diğer Hristiyan mezheplerden çok farklı bir tutum sergilemektedir. Çalışmamızda genel Hristiyan inancındaki teslis anlayışı ve Üniteryanizm mezhebinin teslis eleştirisi ve tek Tanrı inancı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üniteryanizm, Teslis, Arius, Servetus

CONCEPT OF GOD AND CRITICISM OF THE TRINITY IN UNITARIANISM AS A CHRISTIAN SECT

Abstract

In our study, the belief in the trinity, which has been a matter of debate since the early periods of Christianity, and the view of the Unitarianism sect on the trinity, which does not accept the belief in the trinity, are discussed. Its historical roots date back to the Council of Nicaea in 325 and emerged in the Poland and Transylvania region in the 16th century, is a remarkable sect with its attitude that rejects the belief in the trinity. After Jesus was accepted as a divine figure in the Council of Nicaea in 325, the divinity of the Holy Spirit was accepted in the Council of Istanbul in 381. This belief system is explained by the doctrine of trinity. The decisions adopted in these councils were later accepted in the same way in all these sects, although there were great differences between Orthodoxy and Protestantism. Although there is no expression of trinity in the New Testament, the belief in the trinity is the most fundamental doctrine in the Christian profession of faith. It is stated that the secret of the Holy Trinity is that there is only one God in three equal and different persons. This statement is a difficult one to understand. The fact that there are three equal and different persons on the one hand, and only one God on the other, shows us the difficulty of understanding the subject. As a matter of fact, Christians say that this difficult to understand and explain subject should be understood through "inspiration" and not through human reason. Against the criticism that the Trinity is polytheism, Christian religious authorities make a statement that they believe in three different manifestations of God, not three different Gods. Christians believe these three manifestations as God wearing a mask. These masks indicate that God has three roles. The first element of the Trinity is the Father. The second element of the Trinity, Jesus Christ, is the Son of God according to Christian belief. God and Jesus are of the same substance. The third element of the Trinity belief is the Holy Spirit. According to Christian belief, the Holy Spirit accompanied Jesus in all his activities.

Today, it continues its activities through the Church.

In the Catholic Christian belief system, great importance was attached to the belief in the Trinity, and severe punishments, including burning to death, were imposed on those who denied the Trinity. The belief in the Trinity is a doctrine that was also accepted by Orthodox and Protestant Christianity that emerged later. Anti-trinitarian views, which are the starting point of Unitarianism, began with the birth of Christianity and the crucifixion of Jesus. The Arian ideas that led to the convening of the Council of Nicaea were a very widespread view in early Christianity, and even information has been obtained that it was the dominant sect during the period of Roman Emperor Constantine (272-337). As a result of the spread of this view and the emergence of debates among Christians, Constantine decided to convene the Council of Nicaea. Opinions against the Trinity became widespread with Arius before the Council of Nicaea in 325, but these views were rejected at the Council of Nicaea. Arius was dismissed from the Church and anti-trinitarian views were considered heretical. Arius saw Jesus as a human being created by God and firmly denied that Jesus was a divine figure. According to Arius, the only eternal being is God. Due to the punishments given later, there were not many anti-trinity views. Since the Catholic Church was both a political and religious power throughout the Middle Ages, all opposing views were suppressed.

With the reform movements of the 16th century, anti-trinitarian views emerged again. Figures such as Michael Servetus, Faustus Socinus, John Biddle, George Blandrata and Francis David pioneered anti-trinitarian views. Servetus led the formation of anti-trinitarian views and influenced the anti-trinitarian views that came after him. Socinus was an important figure in the spread of anti-trinitarian views, especially in Poland. John Biddle is seen as the father of anti-trinitarian views in England. Blandrata and David were influential in the Transylvania region, where they still have congregations today. Later, Unitarianism developed especially in the United States of America, and the organization called the Unitarian Universalist Association, which gathered all Unitarians under one roof, was founded there. William Ellery Channing and Joseph Priestley were influential people in the United States, which is the country where the most Unitarians live today. The most important common point of Unitarianism, which has developed under the leadership of different people in different countries, is that it has a clear belief in one God.

All these anti-trinitarian views form the historical roots of today's Unitarianism sect. Unitarians, who continue their lives in many countries today, especially in the United States and Romania, emphasize the belief in one God and deny that Jesus is a divine figure. According to Unitarians, although Jesus is a very important person, he is by no means God. According to Unitarians, who reject the divinity of the Holy Spirit, God does not need any intermediary for his activities in the world. In this sense, Unitarianism has a very different attitude from other Christian denominations. In our study, the understanding of trinity in the general Christian belief and the criticism of the trinity of the Unitarianism sect and their belief in one God will be discussed.

Key words: Unitarianism, Trinity, Arius, Servetus

GİRİŞ

İslam, Hristiyan iman ikrarında temel bir sır olarak görülen ve Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un oluşturduğu ilahi üçlemeyi ifade eder. Kendini monoteist bir din olarak tanımlayan Hristiyanlık için politeist bir din olduğuna dair eleştiriler yapılmaktadır. Hristiyanlar ve Hristi-

yan dini otoriteler bu eleştirilere karşılık birden fazla Tanrı'ya inanmadıklarını teslisin tek Tanrı'nın farklı yansımalarını olduğu karşılığını vermektedirler.

Teslisi oluşturan unsurlardan Baba (Abba) teslisin ilk ve asıl unsurudur. İsa Yahudi toplumuna gelmiş ve Hristiyanlık Yahudi inançları üzerine temel lenmiştir. Yahudi inancında da Tanrı, tek yaratıcı ve her şeye gücü yetendir. Hristiyanlıktaki Baba inancı Yahudilikteki Tanrı inancına benzemekle birlikte İsa ve Kutsal Ruh'un eklendiği teslis inancına Yahudi inancında rastlanmaz. Teslisin ikinci unsuru İsa'dır. İsa tüm Hristiyan mezhepler için en önemli şahsiyettir. Teslis eleştirilerinde ise İsa'nın asla kendini Tanrısal bir figür olarak göstermediği ancak daha sonra özellikle Pavlus etkisi ile tanrılaştırıldığı vurgulanmaktadır. Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerinde İsa, Tanrı'nın oğludur ve Tanrı ile aynı cevherdendir. Teslisin üçüncü ve son unsuru ise Kutsal Ruh'tur. Kutsal Ruh'un faaliyetlerine Kilise aracılığı ile devam ettiğine inanılmaktadır. Kutsal Ruh'un Tanrı olduğu inancı 381 İstanbul Konsilinde karara bağlanmış ve teslis inancı ortaya çıkmıştır.

Hristiyanlığın temel inanç sistemi olan teslis inancına günümüzde fikri olarak karşı duran mezhep Üniteryanizm mezhebidir. 325 İznik Konsilinde Arius ile başlayan teslis karşıtı görüşler tarih boyunca devam etmiştir. Orta Çağ'da Kilise'nin oldukça güçlü hale gelmesi sebebiyle bu tür görüşler tamamen baskı altına alınmış ancak Reform süreci ile tek Tanrı görüşleri Avrupa'da tekrar ayyuka çıkmıştır. Üniteryanizm, günümüzde teslis karşıtı görüşlerin temsil edildiği; ABD'de ve Avrupa'nın farklı ülkelerinde kurumsallaşmış bir mezheptir.

1. TESLİS

Teslis kelimesi Yunanca "trias" teriminden gelir ve tahminen MS. 180'li yıllarda ilk defa Antakyalı Teofilos tarafından kullanılmıştır. Ancak Teofilos bu kavramla teolojik olarak günümüzde kullanılan teslis inancını kastetmemiştir. Nitekim erken dönem Kilise babalarından hiçbiri teslis ifadesine yer vermemiştir.¹ Teslis (üçleme) inancı Hristiyanlıktaki Tanrı inancının temelini oluşturur. Teslis inancına dair en önemli ifade Yeni Ahit'te "Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismiyle vaftiz eyleyin"² şeklinde yer almaktadır. Bu ifade Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren tartışmalı bir konu olmuştur. Bu pasaj bazılarının göre teslis inancına uygun olarak sonradan da eklenmiş olabilir.³ Teslis ifadesi kelime olarak ise Yeni Ahit'in hiçbir yerinde geçmez.

¹ Servet Doğan, *Aryüşçü Hristiyanlık* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2021), 79.

² Matta, 28:19

³ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanlık", *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları,

Bu inancın kökenleri antik dinlere dayandırılmaktadır. Antik Mısır dinlerinde Osirus, İzis ve Horus teslisi bunlara örnek olarak gösterilebilir. Aynı şekilde Hinduizmde de Hnum, Satis ve Anukis teslis inancı görülmektedir.⁴ Günümüzdeki teslis inancının IV. yüzyıldan itibaren Hristiyan imanında yer aldığı görülmektedir. Ancak II. yüzyıldan itibaren teslis inancına dair izlere rastlanır. II. yüzyıl sonlarında Antakyalı Theophilus üçleme ya da teslis inancını kullanan ilk ilahiyatçı olarak bilinir. IV. yüzyıl sonlarında ise teslis inancı şekillenmiş ve Augustine (254-430) eserlerinde teslis inancı ile ilgili açıklamalar yapmıştır.⁵

Teslis inancı Hristiyanlık tarihinde en fazla tartışılan doktrinlerden biri olmuştur. Özellikle Arius'un İsa'nın mahlûk olduğunu iddia etmesi ile Hristiyanlık dünyasında ilk bölünmeler başlamıştır. Bunun üzerine 325 yılında yapılan İznik Konsili'nde oylama sonucunda Ariusculuk sapkın bir mezhep olarak görülmüştür.⁶ Teologlar tarafından tarih içerisinde oluşturulan teslis inancı 325 İznik Konsili'nde İsa'nın Tanrı olarak kabul edilmesi ile başlar. Kutsal Ruh'un Tanrılığı 381 İstanbul Konsili'nde tanınır. 451 tarihli Kadıköy Konsili'nde ise İsa'nın biri beşerî ve diğeri tanrısal olmak üzere iki tabiatı olduğu karara bağlanmıştır.⁷

Teslis inancı anlaşılması kolay bir konu değildir. Bu yüzden konunun anlaşılması için Papalık gibi resmî kurumlar soru-cevaplı ve şematik açıklamalarda bulunur. Kutsal Üçlüğün sırrının eşit ve farklı üç şahısta yalnız bir Tanrı'nın olduğu ifade edilir. Bu ifade anlaşılmayı daha da zorlaştırmaktadır. Bir yandan eşit ve farklı üç şahıstan bir yandan da yalnız bir Tanrı'dan söz edilmesi konunun anlaşılmasının zorluğunu bize göstermektedir. Her birinin Tanrı olduğunu kabul eden bu görüş bir yandan da her birinin aynı Tanrı olduğunu ifade eder. Teslis inancı üçgen şemasıyla da izah edilmeye çalışılır. Üçgenin her bir köşesinde teslisin unsurları, içinde ise sadece Tanrı ismi yazılır. Nitekim Hristiyanlar bu anlaşılması ve izah edilmesi zor konunun insan aklı ile değil "ilham" ile anlaşılması gerektiğini söylerler. Burada konunun anlamaktan ziyade "iman etme" olduğu vurgulanır. Konunun anlaşılması o kadar zordur ki teslis savunucularından ve İngiliz İlahi yazımının babası olarak görülen Isaac Watts (1674-1748) Tanrı'ya şöyle yalvarır:

Zavallı varlıklar olan bizler nasıl bu gizemi çözebiliriz? İsterdim ki bu teslis inancı çok daha açık bir doktrine sahip olsun. İnandığım Tanrı tek bir

2017), 158.

⁴ Arthur Weigall, *Pavlos Hristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri Hristiyanlığımızdaki Putperestlik* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002), 107.

⁵ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık* (İstanbul: İsam Yayınları, 2008), 62-63.

⁶ Sean Martin, *Gnostikler İlk Hristiyan Sapkınlar*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010), 146.

⁷ Mehmet Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 45.

Tanrı mıdır yoksa üç Tanrı mı vardır? Lütfen bana yardım et Baba, çünkü insanoğlunun çeşitli ve tutarsız açıklamalarından yoruldum. Hayatımın geri kalanını aynı sorularla geçirmeme müsaade etme.⁸

Hristiyanlığa karşı yapılan teslis inancının çok tanrıcılık olduğu eleştirisine Hristiyanlar şiddetle karşı çıkmaktadırlar ve teslisin kesinlikle tek Tanrı inancını içerdiğini söylerler.⁹ Teslis inancının üç tanrıya inanmak değil aslında Tanrı'nın üç şekilde tezahürüne inanmak olduğunu belirten Hristiyanlar bu üç tezahürü Tanrı'nın maske giymiş hali olarak tasavvur ederler. Bu maskelerle Tanrı'nın üç rolü olduğu anlaşılır. Bunlardan biri de İsa tarafından gerçekleştirilen dünyevi tezahürdür.¹⁰

İsa sonrası dönemde Hristiyan inanç ve öğretilerinin belirlenmesinde önemli bir şahıs olarak kabul edilen Pavlus'un mektuplarında da günümüz Hristiyan teolojisinin formüle edildiği şekilde bir teslis inancı görülmektedir. Zira Pavlus her ne kadar Korintlilere II. Mektup'undaki (13: 14) pasajında İsa Mesih, Tanrı ve Kutsal Ruh'u yan yana zikretmiş olsa da bunu teslis inancı olarak kabul etmek güçtür. Çünkü Pavlus'un bu ifadesinde üçlemeden ziyade Baba Tanrı ve Tanrısal Oğul olan Rab İsa Mesih ikiliğine vurgu yapılmaktadır. Pavlus, I. Korintlilere Mektup'unda (8: 5-6) birden fazla Tanrı olmadığına yönelik şu ifadeleri kullanır: "...Bizim için tek bir Tanrı Baba vardır. O, her şeyin kaynağıdır. Bizler O'nun için yaşıyoruz. Tek bit Rab vardır. O da İsa Mesih'tir. Her şey O'nun aracılığıyla yaratıldı. Biz de O'nun aracılığıyla yaşıyoruz".¹¹ Görüldüğü üzere Pavlus İsa Mesih'in ilahi bir varlık olduğuna net bir kanaat gösterse de ruh konusunda bir fikir beyan etmemiştir. Esasen Baba ve ilahi oğul ayırımına dayalı bir teoloji Hristiyanlık öncesinde Pavlus'un doğduğu ortamda yaygın bir inanıştı. Yunanlıların Zus"na tekabül eden "ilahi baba" Baal ile ilahi oğul olarak nitelenen Sandan inancı Tarsus bölgesinde yaygın bir inançtı.¹²

Tuggy Dale, teslis inancının anlaşılması zor bir konu olduğunu belirtir ve bu zorluğu "Hristiyanlar Kime Tapmalı?" isimli çalışmasında şu şekilde aşmaya çalışır:

Bazı Hristiyanlara göre:

1. Sadece Tanrı'ya tapılmalıdır.
2. İsa'ya da tapılmalıdır.
3. O zaman, İsa Tanrı'dır.

⁸ Scott Aniol, "Was Isaac Watts Unitarian? Athanasian Trinitarianism and the Boundary of Christian Fellowship", *Detroit Baptist Seminary Journal* 22/2017 (2017), 101.

⁹ Gündüz, *Hristiyanlık*, 64-65.

¹⁰ Nancy Roberts, "Trinity vs. Monotheism: A False Dichotomy?", *The Muslim World* 101/1 (2011), 76.

¹¹ I. Korintliler, 8: 5-6.

¹² Gündüz, *Hristiyanlık*, 62-63.

Diğerlerine göre ise:

1. İsa Tanrı değildir.
2. Sadece Tanrı'ya tapılmalıdır.
3. Bu yüzden İsa'ya tapılmaz.

Teslis inancında Tanrı ile İsa'nın aynı nüveden geldiklerine inanılır ancak teslis inancına karşı çıkanlara göre Eski Ahit'te de Yeni Ahit'te de böyle bir ifade bulunmaz. 10 Emirde sadece Tanrı'ya tapınması gerektiği yazar.¹³ Yeni Ahit'te ise İsa, Tanrı'nın kendi Tanrı'sı ve herkesin Tanrı'sı olduğunu söyler.¹⁴ Teslis inancını savunanların bir kısmına göre ise elbette İsa kendisine tapılması gerektiğini ifade etmemiştir ancak Tanrı Oğlunu yanına aldıktan sonra bunu istemiş olabilir. Bunun kanıtı olarak ise Filipileler, 2: 9-11 pasajını gösterirler. Bu pasajda Tanrı'nın İsa'yı en yükseğe çıkardığı, herkesin onun önünde diz çökmesi ve Tanrı'nın yüceltilmesi için İsa Mesih'in Rab olduğunu açıkça söylesin ifadeleri geçer. Dale'e göre buradaki sorun "worship" (tapınma) teriminden kaynaklanıyor olabilir. Örneğin Matta İncili'nde üç bilge adamın İsa'yı bulunca diz çöküp ona taptıkları yazar.¹⁵ Tuggy, burada Yunanca "*proskuneo*" ifadesinin tapmak olarak çevrildiğini ancak aslında buradaki anlamın diz çöküp saygılarını sunmak da olabileceğini belirtir. Her iki çeviri de teknik olarak doğrudur ancak ilk çeviri İsa'nın Tanrı olduğuna dair bir düşünce yaratır. Fakat metnin tamamına bakıldığında üç bilge insanın İsa'ya Tanrı'nın Mesihi olarak saygılarını sundukları anlaşılır. Burada kutsal metinlerin yorum farkının ne kadar farklı anlamlar ortaya çıkarabileceği görülmektedir.

Teslis inancı ana akım Hıristiyan mezheplerinin değişmez unsuru ve temel doktrinidir. Üniteryenler ise kesin olarak teslis inancını reddederler. Böyle bir mezhebin ortaya çıkması da zaten teslis inancına olan tepkidir. Üniteryenler tek Tanrı vurgusunu yaparlar. Joseph Priestley ve Theophilus Lindsey gibi XVIII. yüzyıl Üniteryenleri İsa'ya tapmanın "Hristiyan Putperestliği" olduğunu söylemişlerdir. Nottingham Şapeli'nin başkanlığını yapmış olan John C. Ballantyne "*The Beliefs of a Unitarian*" (Bir Üniteryenin İnançları) isimli çalışmasında bir Üniteryen olarak nelere inanıp nelere inanmadığını anlatır. Öncelikle Üniteryenlerin inanç anlamında herhangi bir zorlama ve baskıya mazur kalamayacakları belirtilir. Bu baskıyı yapacak herhangi inanç, kitap, Kilise veya rahip kabul edilemez. İnsanları inanca götürecek tek otorite inananların zihninin ve kalbinin Tanrı'nın sesine kulak vermesi, O'na saygı ve şükran duymasıdır. Doğanın merkezinde evreni kontrol eden

¹³ Mısır'dan Çıkış, 20: 1-4.

¹⁴ Yuhanna, 20: 17

¹⁵ Matta, 2: 11

bir ruh vardır. Değiştirilemez ve sonsuz bir kanun vardır. Bu kanun “Evrenin Birliğidir”. Yazara göre Üniteryenler, evrenin birliğine ve bu birliğin arkasında hepsini yöneten tek güç ve tek ruha inanırlar. Yani Üniteryenler tek Tanrı’ya iman ederler.¹⁶

Üniteryenlerin tek Tanrı inancı İbrani peygamberler kadar eskiye dayanır. Bu görüşe göre ilk Hristiyanlarda teslis inancı yoktu. Bu görüşteki insanlara ilk başlarda “Presbiteryenler” denildi ancak bu onlar için özgün bir tanımlama değildi.¹⁷ Hristiyanlığın Yahudilikten ayrılış sürecini başlatan Pavlus’un bütün vurguyu Mesih İsa üzerine yapmış olması bu ayrılığı kesinleştirmiştir.¹⁸ Yani tek Tanrı inancına ek olarak Mesih üzerine yapılan vurgu Hristiyanlığın temel prensibini oluşturmuştur.

Stephen Nye 1687 yılında kaleme almış olduğu “*A Brief History of the Unitarians, Called also Socinians*” (Üniteryenlerin veya Socinians’ların Kısa Tarihi) isimli kitabında teslis inancının mantıken veya İncil’e dayandırılarak savunulmasının imkânsız olduğunu vurgulamıştır.¹⁹ Bu eserle Nye, aydınlanmaya katkı sunmuş ve aynı zamanda Protestanlıkta derin bir krizin başlamasına sebep olmuştur. Bunun kanıtı olarak Tanrı’dan başka herhangi bir şeye tapmanın putperestlik olduğunu belirten pasaj öne sürülür.²⁰ Teslise inananlar ise, İsa’ya Tanrı adına ve Tanrı’nın saygısıyla taptıklarını ve bunun asla putperestlik olmadığını iddia ederler. Dale Tuggy bu durumu izah etmek için şöyle bir açıklamada bulunur:

Örneğin Big Kim diye bir kral olsun ve sadece kendisine secde edilmesini istesin. Ancak daha sonra bu kralın bir oğlu olsun ve kral artık oğlu olan Little Kim’e de secde edilmesi gerektiğini buyursun. Teslise inananlara göre buna karşı çıkanlar Big Kim’in gazabına uğrayacaklardır.

İlk Hristiyanlık döneminde de Elkasaytlar (Elkasaites)²¹, Ebionitler²² ve Hypsistarianlar²³ isimli tevhitçi gruplar yaşamışlardır ancak Katolik Kilise’nin baskısı ve İslam’a geçişler olması sonucu kaybolmuşlardır.²⁴ Tarihte İznik Konsili ile başlayan süreçte Hristiyanlıkta tek Tanrı inancına vurgu yapan ve teslisi reddeden gruplar olmuştur. Günümüzde ise bu grup çalışma konumuz olan Üniteryenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁶ John C. Ballantyne, *The Beliefs of a Unitarian* (Nottingham: Cooke Vowles Limited, 1916), 1-5.

¹⁷ Sydney H. Mellone, *Liberty and Religion* (Londra: The Lindsey Press, 1925), 9-12.

¹⁸ R. Travers Herford, *Judaism in the New Testament Period* (Londra: The Lindsey Press, 1928), 227.

¹⁹ Brent S. Sirota, “The Trinitarian Crisis in Church and State: Religious Controversy and the Making of the Postrevolutionary Church of England”, *The Journal of British Studies* 52 (2013), 34.

²⁰ Romalılar, 1: 25.

²¹ İlk Dönem Hristiyanlıkta Yahudi-Hristiyanlar olarak adlandırılan İsa’nın peygamber olduğuna inanan gruptur.

²² İsa’nın ulûhiyetini reddeden ilk dönem Yahudi-Hristiyan topluluklardan biridir.

²³ IV. yüzyılda Kapadokya bölgesinde yaşamış olan tek Tanrı inancına sahip dini topluluktur.

²⁴ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, 37-38.

1.1. Baba

Hristiyanlıkta yüce tanrı “Baba/Abba” olarak nitelenir. Teslisin ilk ve asıl unsuru, Tanrı yani Baba’dır. Bu birlik teslisin üç unsurunun sınırsız birleşimidir.²⁵

Hristiyanlık aslında Yahudiliğin devamı olarak düşünüldüğünde bu din mensupları başlangıçta Yahudilerdi ve doğal olarak tek Tanrı inancına sahiplerdi. Bu inanca göre, Baba her şeye kadir, her şeyi yaratan, ezeli ve ebedi Tanrıdır. O’na “Göklerdeki Babamız” şeklinde hitap edilir.²⁶ Yeni Ahit’te dünya üzüm bağına, Tanrı ise bu bağın sahibi olan Baba’ya benzetilir²⁷. Bu bağın mirasçısı olan İsa’yı yeryüzüne gönderen Tanrıdır. Oğul ikinci defa yeryüzüne geldiğinde tüm diğer egemenlikleri ortadan kaldıracak ve egemenliği Tanrı’ya teslim edecektir.²⁸ Hristiyanlık inancında Tanrı, sevgi temelli anlatılır. Tanrı insanları sever ve korur. Dünyayı, cenneti ve cehennemi Tanrı yaratmıştır ve dünyanın düzeni Tanrı sayesinde sağlanır.²⁹ Genel olarak bakıldığında Hristiyanlık Tanrı anlayışının Mesih inancı ile konumlandığı görülmektedir.

Üniteryenlikte Tanrı sevgisi ve bununla beraber tüm insanlığa duyulan sevgi sıklıkla vurgulanır. İnsanın Tanrı’nın öfkesinin değil sevgisinin çocuğu olduğuna inanılır. Bütün insanlar Tanrı’nın çocuklarıdır. Herkes O’nun sevgisiyle dünyaya gelir. Çünkü Tanrı, amaçlarının ifası için insanlara ihtiyaç duymaktadır. Hiç kimse O’nun ezeli ve ebedi kollarının dışında değildir. Cennete, ölümsüzlüğe ve kurtuluşa inanç da Tanrı sevgisiyle ve Tanrı’ya olan güvenle beraber sağlanır. Tanrı tektir, doğa kanunu tektir, kurtuluş tektir ve yol tektir ve esas amaç ruhun tekrar Tanrı’ya kavuşmasıdır.³⁰ Kapağında Buda, Zerdüşt, İsa, Konfüçyüs ve Muhammed’in silüetlerinin ve isimlerinin olduğu “*The Great Unity*” (Büyük Birlik) isimli kitapta yazar, Tanrı’yı çoban metaforuyla anlatır. Yazara göre, İsa’nın ve Muhammed’in anlattığı Tanrı aynı Tanrı’dır. Bütün insanların iyiliğini isteyen, onları en az anneleri kadar seven, insanlar yoldan çıkınca bile onları sevmeye devam eden, özellikle zayıf ve muhtaçlara yardım eden Tanrı’dır. İsa, bunu kuzusu kaybolan çoban ile anlatır. Çoban, kuzusu için bütün tehlikeleri göze olarak onu kurtarır. Buda ise kurban edilen koyunları görünce onlar için üzülür ve tapınağa giderek bütün insanlara bunu durdurmalarını çünkü kurbanlık hayvanların hayatının da en az bizim hayatımız kadar kıymetli olduğunu söyler ve herkes elindeki

²⁵ Ali R. Özkan, *Fundamentalist Hristiyanlık* (Ankara: Alperen Yayınları, 2002), 166.

²⁶ Eroğlu, “Hristiyanlık”, 160.

²⁷ Markos, 12: 1-6

²⁸ Gündüz, *Hristiyanlık*, 76.

²⁹ George Newland, *God in Christian Perspective* (Oregon: Wipf & Stock, 2008), 14.

³⁰ Ballantyne, *The Beliefs of a Unitarian*, 7-10.

bıçağı atar. Bu kıssalarda Buda ve İsa Tanrı'nın merhametini anlatırlar. İslam ise Hristiyan ve Yahudileri saf tek Tanrı inancına davet eder.³¹

Kilise devletten ayrıldıktan sonra Üniteryenler genelde zengin, eğitilmiş ve elit kesimden. Daha sonra bazı Üniteryenler daha spiritüel bir inancın taraftarı oldular ve Tanrı inancının doğada sezgiyle bulunabileceğini düşündüler. Bunlar aşkinci (Transcendentalist) olan bir gruptu. Bu grup Hinduizm, Budizm ve İslam gibi dünya dinleri ile iletişime geçtikten sonra temellerini çoğulcu bir Tanrı anlayışına dönüştürdüler.³² Zira Üniteryenlere göre hiçbir din diğerinden üstün değildir. Tüm dinlerin arkasında kutsal gerçeklik olan Tanrı vardır.³³

Üniteryanizm daima vurguyu insan üzerine yapmıştır. Tanrı'dan daha fazla insanla ilgilidirler. Tanrı'ya karşı görevlerinden daha fazla insanlığa karşı görevleri ile ilgilenirler. Öteki dünyadan daha çok bu hayat ile ilgilenirler ancak hümanistler gibi Tanrı'yı tamamen devre dışı bırakmazlar. John Hostler Üniteryenlerin Tanrı'ya inanan hümanistler olduğunu vurgulayarak onlara "hümanatarians" demiştir.³⁴ Günümüzde yaşayan ABD Üniteryanizmi için ise Hristiyanlık dininin Tanrı'sına yani "Baba"ya inandıkları ancak bunun yanısıra diğer dinlerin Tanrı inançlarına da aynı mesafede durdukları gözlemlenmektedir.

1.2. Oğul

Katolik, Ortodoks ve Protestan Hristiyanlık, İsa Mesih anlayışı üzerine temellenen bir inanç sistemine sahiptir. İsa Mesih, Tanrı'nın oğlu ve insanlığın kurtarıcısıdır. Hristiyan iman ikrarında Tanrı'nın Oğlu, ışıktan ışık, hakiki Tanrı'dan hakiki Tanrı şeklinde nitelenen Oğul teslisin ikinci unsurudur. Bu inanca göre, Tanrı ile Oğul aynı cevherdendir ve her şey Oğul sayesinde yaratılmıştır. Oğulun taşıdığı özellikler onun yaratılışta asli unsur olması, kurtarıcı olması ve yargılayıcı olmasıdır.³⁵ İsa, İncillerde tamamen aynı şekilde anlatılmaz. Matta ve Luka İncilleri İsa'nın doğumunu ve sonraki yaşamını anlatırlar ancak Markos ve Yuhanna İncillerinde İsa'nın doğumu ve çocukluğu hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz. İsa'nın gençlik yılları ise hiçbir İncil'de anlatılmaz.³⁶ İsa'nın en beşeri olduğu İncil Markos; en

³¹ M.A. Margaret Barr, *The Great Unity* (Londra: The Lindsey Press, 1937), 13-60.

³² Mark W. Harris, *Historical Dictionary of Unitarian Universalism* (Londra: Rowman/Little Field, 2018), 4.

³³ Bruce Findlow, *Unitarianism a Faith with a Future* (Londra: The Lindsey Press, 1974), 13-14.

³⁴ John Hostler, *Unitarianism* (Londra: The Hibber Trust, 1981), 3064.

³⁵ Gündüz, *Hristiyanlık*, 67.

³⁶ Kenan Has, "Hz. İsa ve Tarihsel Yaşamın Bilgi Kaynakları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 194.

ilahi şekilde tasvir edildiği İncil ise Yuhanna İncili'dir.³⁷ Yuhanna'ya göre İsa Tanrı'nın Oğlu'dur.

Luka İncilinde İsa'nın sekiz günlükken sünnet edilmiş ve ismi konuşmuştur.³⁸ Matta ve Luka İncilleri İsa'nın doğumu sırasında yaşannaları anlatır. İsa'nın Mısır'a götürülüşü, tekrar Nasıra'ya dönmesi, henüz on iki yaşında iken din adamlarına ders verdiği gibi olaylar bu İncillerde anlatılır.³⁹

İsa'nın tarihsel kişiliğinden Yeni Ahit'te çok bahsedilmez. Hristiyanlıkta genel olarak İsa'nın Nasıra kasabasından olduğu, bakire Meryem'den doğduğu, Yahya tarafından Ürdün nehrinde vaftiz edildiği, tebliğ faaliyetleri yürüttüğü ve dönemin Roma Valisi Pontius Pilatus (?-36) tarafından çarmıha gerilerek öldürüldüğüne inanılmaktadır. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve öldürülmesinin sebebi kendini "Yahudilerin Kralı" olarak tanıtmaması olmuştur.⁴⁰ Yeni Ahit'te anlatılan İsa hastaları iyileştiren⁴¹, âmâların gözünü açan⁴², suyu şaraba çeviren⁴³, beş ekmekle beş bin kişinin karnını doyuran⁴⁴, ölüleri diriltiren⁴⁵, Tanrısal özelliklere sahip insanüstü bir varlıktır. Nitekim İznik Konsili kararlarına göre Tanrı ile aynı cevhere sahip olduğu kararlaştırılmıştır.

Bu inanca karşın İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olmaktan ziyade bir peygamber olarak algılandığına dair ifadeler Sinoptik İnciller dışında İbraniler İncilinde de geçmektedir. Mesihlik konusunda ise İsa kendini asla böyle nitelendirmemiştir. İsa, ısrarla kendisi için "insanoğlu" ifadesini kullanmıştır.⁴⁶ Roma merkezli İsa'nın bir Tanrı olduğu anlayışını ilk eleştirenlerden biri Antakya Patriği Pavlus olmuştur. Pavlus'a göre İsa bir peygamberdir ve diğer peygamberlerden sadece derece olarak üstündür. Pavlus bu görüşlerinden dolayı aforoz edilmiştir. Erken dönemde İsa'nın bir peygamber olduğunu iddia eden diğer bir kişi ise Cerinthus'tur. Cerinthus'a göre İsa çarmıha gerilene kadar belli oranda tanrısallık taşımış bir peygamber ve ölümlü bir insandır ve herhangi bir ayrıcalığı yoktur. Marcion'a göre de İsa'nın ölümsüz bir bedeni olduğunu iddia etmek sapkınlıktır.⁴⁷

İsa'nın şahsı konusunda en etkili eleştiri Üniteryanizmin de fikir babası

³⁷ Linda Woodhead, *Hristiyanlık* (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006), 24.

³⁸ Kuka 2: 21

³⁹ Zekiye Sönmez, "İnciller ve Kur'an Işığında Hz. İsa", *Dinler Tarihi Araştırmaları - III* (2000. Yılında Hristiyanlık Dünü, Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002), 150.

⁴⁰ Mahmut Aydın, "Birbirine Tezat İki Farklı İsa Portresi Paskalya Öncesi İsa Versus Paskalya Sonrası İsa", *Milel ve Nihal 4/1* (2007), 145.

⁴¹ Matta 8:1-4; Markos 1:40-44; Luka 5:12-15

⁴² Yuhanna 9:1-4

⁴³ Yuhanna 2:1-11

⁴⁴ Matta 14:14-21

⁴⁵ Yuhanna 11:1-44; Luka 7:11-17; Matta 9:18-26; Markos 5:21-43; Luka 8:40-56.

⁴⁶ Gündüz, *Hristiyanlık*, 22.

⁴⁷ Martin, *Gnostikler İlk Hristiyan Sapkımlar*, 56-59.

olan Arius'dan gelmiştir. Arius'a göre, İsa'nın en önemli özelliği Tanrı'dan aldığı buyrukları insanlara bildirmesidir.⁴⁸ Arius'un "benzer cevher" teorisine göre, İsa ilk yaratılıştır ve diğer yaratıklardan üstündür ancak asla bir Tanrı değildir. Arius'un bu görüşleri Roma'yı telaşlandırmış ve 325'te İznik Konsili toplanmıştır. Bu konsilde Arius aforoz edilmiştir. Konsil, İsa'nın Baba ile benzer değil "aynı" cevhere sahip olduğunu ilan etmiştir.⁴⁹ Teslis karşıtları aynı fikirde değildir. Nye'a göre, Mesih İsa oğuldur, insandır, peygamberdir, mesajı iletendir, Tanrı'nın yarattığıdır ancak asla Tanrı değildir. Eğer İsa Tanrı olsa idi ondan daha yüce varlık olamazdı. Kimse onun tanrısı olamazdı. Kutsal Kitap bize Baba'nın İsa'dan yüce olduğunu ve İsa'nın da Tanrı'sı olduğunu öğretir. Yazar bu tezinin kanıtlarını Yeni Ahit'ten ayetleri sıralayarak verir. Baba benden yücedir. Beni Baba gönderdi ve bana iletmem gereken emirleri verdi gibi pasajlarla⁵⁰ görüşünü açıklar.⁵¹ Servetus'a göre de İsa asla bir Tanrı değildir. Servetus İsa'nın insan olduğunu ancak ilahi bir babası olduğunu öne sürmüştür.⁵²

Üniteryenler, İsa'ya elbette inandıklarını, O'nun bir lider ve yol gösteren olduğuna inandıklarını ancak İsa'nın Tanrı ile eşit görülemeyeceğini ifade ederler. Ayrıca İsa'nın hayatına, etkisine, öğretilerine, ölümü dirilttiğine de inanırlar.⁵³ Findlow'a göre Üniteryanizm bir Hristiyan mezhebi değildir. Çünkü Hristiyanlığın İsa Mesih'in tanrılığı ile ilgili görüşlerini kabul etmezler. Üniteryanizm yeterince Hristiyan değildir fakar diğer taraftan Hristiyanlıktan fazlasıdır. Findlow'a göre, Üniteryanizm Hristiyanlıktan doğmuş liberal bir dini harekettir. İsa, Üniteryenler için de elbette önemlidir ancak İsa gibi kişiler tarihte daha önce de gelmişlerdir ve gelecekte de gelmeye devam edeceklerdir. Üniteryenlere göre İsa, tapılması gereken bir Tanrı değil takip edilmesi gereken bir insandır. Üniteryenler, İsa hakkında olan dine değil İsa'nın dinine inandıklarını iddia ederler. Onlara göre İsa, havarilerinden ve yorumcularından çok daha kıymetlidir. Pavlus'tan da önemlidir.⁵⁴ Üniteryenlere göre diğer Hristiyan mezhepler gerçek İsa'yı yücelteceklerine; bir karikatürü, teolojik bir heykeli yüceltmişlerdir.⁵⁵ Genel olarak bakıldığında günümüzde İncil'in mucizelerine ve İsa'nın yeniden dirilişine inanan Üni-

⁴⁸ Fatma İnce, "Bizans Devleti'ndeki Ariusçuluk Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki İzleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 42 (2019), 330.

⁴⁹ Gündüz, *Hristiyanlık*, 32-33.

⁵⁰ Yuhanna, 14: 28-31

⁵¹ Sirota Nye, *A Brief History of the Unitarians Called also Socinians in Four Letters* (Londra, 1687), 4-5.

⁵² Talha Fortacı, *Teslis Karşıtı Bir Hristiyan Michael Servetus* (İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2022), 213.

⁵³ Ballantyne, *The Beliefs of a Unitarian*, 6.

⁵⁴ Findlow, *Unitarianism a Faith with a Future*, 6-11.

⁵⁵ Joseph Taylor, *What has Unitarianism Done for the People? Unitarianism in its Literary, Speculative, and Practical Aspects* (Glasgow: William Love, 1885), 68.

teryen sayısı oldukça azdır.⁵⁶ Bu, İsa'nın kutsallığını inkâr etmek değil ama İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu kabul etmemekten ileri gelmektedir.

Katolik, Ortodoks ve Protestan Kiliseler için Tanrı'nın oğlu olan İsa Üniteryenler için sadece bir peygamberdir. Üniteryenler de İsa'ya inanmakla beraber ondan önce de peygamberlerin geldiğine ve ondan sonra da gelmeye devam edeceğine inanırlar. Üniteryenlere göre Tanrı, insanlarla iletişimi kesmemiştir ve bu süreç devam etmektedir.⁵⁷

1.3. Kutsal Ruh

Hristiyan Tanrı inancında teslisin üçüncü unsuru Kutsal Ruh'tur. Yeni Ahit'te Kutsal Ruh, Grekçe "pneuma to hagion" şeklinde geçmektedir.⁵⁸ Kutsal Ruh peygamberlerle iletişime geçen ve Tanrısal inayet veren unsurdur. Hristiyan inancına göre Kutsal Ruh İsa'nın doğumunda,⁵⁹ vaftiz edilirken,⁶⁰ son akşam yemeğinde İsa'nın yanındadır. İsa havarilerine bu dünyadan ayrıldıktan sonra Kutsal Ruh'un onlarla olacağını söylemiştir.⁶¹ İsa tekrar dirildiğinde de havarilerine gitmelerini ve insanları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz etmelerini söylemiştir.⁶² Ayrıca, Kutsal Ruh'a karşı çıkanların başışlanmayacağı söylenmiştir.⁶³ Yeni Ahit'te Kutsal Ruh'un kutsiyeti sık sık vurgulanmıştır. Özellikle Pavlus'un Mektuplarında Kutsal Ruh'un ön plana çıkarıldığı görülmektedir.⁶⁴ Pavlus'un teolojisinde Kutsal Ruh'un teslisin üçüncü müstakil unsuru olduğu hususundaki tutumu muğlaktır. O, Ruh'u her zaman için İsa Mesih ışığında düşünür. Bu teolojide Ruh-Mesih ilişkisi açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Ancak Pavlus'un yazılarında sıklıkla "Tanrı'nın kutsal ruhu" ve "Mesih'in ruhu" kavramlarına rastlanır.⁶⁵ Ayrıca ruhla ilgili bazı ifadelerde de Mesih ile Ruh'un özdeşliğine vurgu yapar.⁶⁶

Kutsal Ruh ile ilgili tartışmalar ilk konsillerden itibaren yapılmış olsa da ökümenik konsillerde bu tartışmalara nokta konulmuştur. İstanbul Konsili'nde (381) Kutsal Ruh'un İsa gibi ilahi bir öze sahip olduğu kabul edilir. Bu karara göre Kutsal Ruh, Baba ve Oğul ile aynı tanrısal cevhere sahiptir. Kutsal

⁵⁶ James Orr, *Christian View of God and the World* (New York: Charles Scribner's Sons, 1908), 321.

⁵⁷ Istvan Kovacs, Cluj, Transilvanya Üniteryen Cemaati Piskoposu, (Görüşme Tarihi: 14.04.2022).

⁵⁸ Hasan H. İslam, "Yeni Ahit'te ve Kur'anda Kutsal Rûh Kavramı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2020), 91.

⁵⁹ Matta, 1: 18, 20

⁶⁰ Matta, 3: 16

⁶¹ Yuhanna, 14: 26

⁶² Matta, 28: 19

⁶³ Matta, 12: 32; Markos, 3: 28-29

⁶⁴ Şevket Yavuz, "Kutsal Ruh'un Arkeolojisi: İnciller'den Pavlus'un Mektuplarına 'Kutsal Ruh'un İnşası', *İnsanın, İncanın ve Mekânın İnşası-II* (Değerler ve Kavramlar Uluslararası ve Disiplinlerarası Ruh Sempozyumu, Çanakkale, 2020), 30.

⁶⁵ I. Korintliler, 3: 16; Romalılar, 8: 9, 14.

⁶⁶ II. Korintliler, 3: 14-18.

Ruh Oğul'un inkarnasyonunda, Mesihlik faaliyetlerinde görev yapmaktadır. Vaftiz olan herkes Kutsal Ruh'u almakta ve onunla dolmaktadır. Kutsal Ruh, Kilise aracılığı ile faaliyetlerine devam etmekte ve vahiy yine onun aracılığı ile kesintisiz şekilde süregelmektedir.⁶⁷ Tüm bunlar incelendiğinde Kutsal Ruh inancının aslında Kilise'nin gücünü devam ettirmesini sağladığı da görülmektedir.

Kutsal Ruh'un tartışmalı olduğu diğer bir konu, Kutsal Ruh'un kimden neşet ettiği konusudur. Katoliklere göre Kutsal Ruh hem Tanrı'dan yani Baba'dan hem de İsa'dan yani Oğul'dan neşet etmiştir. Ortodoks Kilise ise Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan neşet ettiğine inanır.⁶⁸

Hristiyanlık tarihinde Baba ve Oğul üzerine çok sayıda kitap yazılmış olmasına rağmen Kutsal Ruh geniş bir şekilde çalışılmamıştır.⁶⁹ Bunun sebebi Üniteryenlere göre Kutsal Ruh'un Tanrı olarak görülmesinin anlaşılabilir bir doktrin olmasıdır. Kutsal Ruh'un anlatılan tüm faaliyetleri aslında Tanrı'nın faaliyetleridir. Teslis karşıtı görüşleri ile Üniteryanizmin fikir babalarından biri olan Arius'a göre Kutsal Ruh hem Tanrı'dan hem de İsa'dan daha aşağı bir konumdadır. Kutsal Ruh'un görevi İsa'ya hizmet etmektir.⁷⁰ O zaman Kutsal Ruh Üniteryenler için Tanrı'dan başkası olamaz. Pentekost⁷¹ olmuş ve bitmiş bir olay değildir, Kutsal Ruh'un yani Tanrı'nın ilhamı her zaman insanlarla birlikte dir.⁷² Reform döneminde Kutsal Ruh ile ilgili farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Bu tür görüşlere karşı Kilise'nin saldırgan tutumu bu görüşlerin susturulmasına sebep olmuştur. Teslise ve Kutsal Ruh inancına karşı ilk cesurca karşı çıkış Servetus tarafından yapılmış ve bu karşı çıkışı ve ona karşı Kilise'nin aldığı tutum o kadar sert olmuştur ki, Servetus'u ilk başta destekleyenler bile geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁷³

Servetus'un görüşleri Üniteryanizmin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Servetus nasıl İsa'nın tanrılığını kabul etmiyorsa Kutsal Ruh'un da tanrılığını reddetmiştir. Servetus'a göre Kutsal Ruh Tanrı'nın nefesidir.⁷⁴ Günümüzde Üniteryanizm, Kutsal Ruh'un varlığını kabul etmez. Üniter-

⁶⁷ Gündüz, *Hristiyanlık*, 77-80.

⁶⁸ Fortacı, *Teslis Karşıtı Bir Hristiyan Michael Servetus*, 228.

⁶⁹ Kilian McDonnell, "A Trinitarian Theology of the Holy Spirit?", *Theological Studies* 45 (1985), 191.

⁷⁰ Servet Doğan, "Klasik Dönem İslam Alimlerine Göre Aryüs ve Aryüsçülük", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2021), 44.

⁷¹ Pentekost Günü geldiğinde bütün imanlılar bir arada bulunuyordu. Ansızın gökten, güçlü bir rüzgârın esişini andıran bir ses geldi ve buldukları evi tümüyle doldurdu. Ateşten dillere benzer bir şeylerin dağılıp her birinin üzerine indiğini gördüler. İmanlıların hepsi Kutsal Ruh'la doldular, Ruh'un onları konuşturduğu başka dillerle konuşmaya başladılar (Elçilerin İşleri, 2: 1-4).

⁷² Alfred Hall, *The Beliefs of a Unitarian* (Londra: The Lindsey Press, 1962), 35-36.

⁷³ Earl M. Wilbur, *A History of Unitarianism I* (Boston: Beacon Press, 1945), 28.

⁷⁴ Carl Odhner T., *Michael Servetus His Life and Teachings* (Philadelphia: Press of J.B. Lippincott, 1910), 86.

yenlere göre Tanrı faaliyetleri için bir aracıya ihtiyaç duymayacak kadar güçlüdür.⁷⁵

SONUÇ

Çalışmamızın konusu olan Üniteryanizmin kökleri 325 yılında düzenlenmiş olan İznik Konsili'nin toplanmasında temel özne olan Ariuşçu fikirlere uzanmaktadır. Bu konsilde Arius teslis inancını reddetmiş ve büyük tartışmalar yaşanmıştır. Konsil bu tartışmaların sonunda Arius'un görüşlerini sapkın ilan etmiş ve Arius'u da aforoz etmiştir. Bu karar elbette tartışmaları bitirmemiştir. Gerek Yeni Ahit'te ve ilk dönem Hıristiyanlarında teslis inancının bulunmayışı gerekse Eski Ahit'te güçlü bir tek Tanrı anlayışının bulunması sebebiyle, teslisle ilgili tartışmalar günümüze kadar süregelmiştir. Bazı teologlara göre teslis inancı Roma-Yunan kültürü ve Pagan inançlarının etkisiyle Hıristiyanlığa sonradan girmiştir. Kilise'nin Orta Çağ'da güçlenmesi, karşıt seslerin çıkmasını engellemiştir. Hem Katolik hem de Ortodoks Kilisesi, teslis karşıtı görüşlere müsamaha göstermemiş ve bu düşünceleri savunanları aforoz etmekle kalmamış yakarak öldürme cezalarına varıncaya kadar sert yaptırımlarda bulunmuştur.

XVI. yüzyılda başlayan reform hareketi ile beraber Martin Luther'in görüşleri tüm Avrupa'yı etkilemiş ve Kilise'nin gücü zayıflamaya başlamıştır. Kutsal Kitapların diğer dillere çevrilmesinin önünün açılması teslis yorumlarına yeniden bir hareket kazandırmıştır. 1531 yılında Micheal Servetus'un "On the Errors of the Trinity" isimli teslis düşüncesini eleştiren tezinin yayımlanması ile anti-teslis düşüncesi hareket kazandığı görülmüştür.

Günümüzde ABD ve Avrupada Üniteryen cemaatler bulunmaktadır. Aralarında birçok konuda farklılıklar olmasına rağmen teslis karşıtı görüşleri en önemli ortak noktalarıdır.

KAYNAKÇA

- Aniol, Scott. "Was Isaac Watts Unitarian? Athanasian Trinitarianism and the Boundary of Christian Fellowship". *Detroit Baptist Seminary Journal* 22/2017 (2017), 91-103.
- Aydın, Mahmut. "Birbirine Tezat İki Farklı İsa Portresi Paskalya Öncesi İsa Versus Paskalya Sonrası İsa". *Milel ve Nihal* 4/1 (2007), 143-156.
- Ballantyne, John C. *The Beliefs of a Unitarian*. Nottingham: Cooke Vowles Limited, 1916.

⁷⁵ Norbert Racz, Cluj, Transilvanya Üniteryen Cemaati Piskopos Yardımcısı, (Görüşme Tarihi: 14.04.2022).

- Barr, M.A. Margaret. *The Great Unity*. Londra: The Lindsey Press, 1937.
- Doğan, Servet. *Aryüşçü Hristiyanlık*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2021.
- Doğan, Servet. "Klasik Dönem İslam Alimlerine Göre Aryüs ve Aryüşçülük". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2021), 473-496.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. "Hristiyanlık". *Dinler Tarihi*. ed. Baki Adam. 136-196. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Findlow, Bruce. *Unitarianism a Faith with a Future*. Londra: The Lindsey Press, 1974.
- Fortacı, Talha. *Teslis Karşısı Bir Hristiyan Michael Servetus*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2022.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*. İstanbul: İsam Yayınları, 2008.
- Hall, Alfred. *The Beliefs of a Unitarian*. Londra: The Lindsey Press, 1962.
- Harris, Mark W. *Historical Dictionary of Unitarian Universalism*. Londra: Rowman/Little Field, 2018.
- Has, Kenan. "Hz. İsa ve Tarihsel Yaşamın Bilgi Kaynakları". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 193-207.
- Herford, R. Travers. *Judaism in the New Testament Period*. Londra: The Lindsey Press, 1928.
- Hostler, John. *Unitarianism*. Londra: The Hibber Trust, 1981.
- İnce, Fatma. "Bizans Devleti'ndeki Ariuşçuluk Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki İzleri". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 42 (2019), 325-331.
- İslam, Hasan H. "Yeni Ahit'te ve Kur'ân'da Kutsal Rûh Kavramı". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2020), 86-114.
- Martin, Sean. *Gnostikler İlk Hristiyan Sapkınlar*. çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010.
- Mcdonnell, Kilian. "A Trinitarian Theology of the Holy Spirit?" *Theological Studies* 45 (1985), 191-227.
- Mitchell, Stephen, "Hypsistos", *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, (Berlin 2016), 686,688
- Mellone, Sydney H. *Liberty and Religion*. Londra: The Lindsey Press, 1925.
- Newland, George. *God in Christian Perspective*. Oregon: Wipf & Stock, 2008.
- Nye, Sirota. *A Brief History of the Unitarians Called Also Socinians in Four Letters*. Londra, 1687.
- Odhner, Carl, T. *Micheal Servetus His Life and Teachings*. Philadelphia: Press of J.B. Lippincott, 1910.

- Orr, James. *Christian View of God and the World*. New York: Charles Scribner's Sons, 1908.
- Özkan, Ali R. *Fundamentalist Hristiyanlık*. Ankara: Alperen Yayınları, 2002.
- Roberts, Nancy. "Trinity vs. Monotheism: A False Dichotomy?" *The Muslim World* 101/1 (2011), 73-93.
- Schoeps, Hans-Joachim, Yahudi Hristiyanlığı, çev. Ekrem Sarıkçıoğlu, İz yayıncılık, istanbul, 2010.
- Sirota, Brent S. "The Trinitarian Crisis in Church and State: Religious Controversy and the Making of the Postrevolutionary Church of England". *The Journal of British Studies* 52 (2013), 26-54.
- Sönmez, Zekiye. "İnciller ve Kur'an Işığında Hz. İsa". *Dinler Tarihi Araştırmaları-III*. 137-166. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.
- Taylor, Joseph. *What Has Unitarianism Done for the People? Unitarianism in Its Literary, Speculative, and Practical Aspects*. Glasgow: William Love, 1885.
- Tuggy, Dale. "Who Should Christians Worship?". *Journal of Biblical Unitarianism*-1/1, 2014, 5-33.
- Weigall, Arthur. *Pavlos Hristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri Hristiyanlığımızdaki Putperestlik*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002.
- Wilbur, Earl M. *A History of Unitarianism I*. Boston: Beacon Press, 1945.
- Woodhead, Linda. *Hristiyanlık*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006.
- Yavuz, Şevket. "Kutsal Ruh'un Arkeolojisi: İnciller'den Pavlus'un Mektuplarına 'Kutsal Ruh'un İnşası'. *İnsanın, İncanın ve Mekânın İnşası-II*. 23-35. Çanak-kale, 2020.